

de fungerende heer van Lannoy¹⁰ was ene Croy), dat pretendeerde van Hongaarse en Kroatische koningen af te stammen, tot aan de vorige generatie vrij obscuur was geweest en pas in de Bourgondische tijd op de voorgrond was getreden, maar dat is een andere zaak. En hoe was het met de Lannoy's zelf gesteld?

Zo is er meer waarover men met de auteur van mening kan verschillen (bijvoorbeeld de interpretatie van het begrip 'guerre contre crestiens': 121 vlg., 223 vlg.), maar zijn boek is met dit al een welkome verschijning. Het heeft, bij andere verdiensten, vooral ook deze, dat het een uitermate belangwekkend geschrift meer toegankelijk en bekend heeft gemaakt.

A. G. Jongkees

W. J. Alberts, ed., met medewerking van C. A. Rutgers en E. Roebroeck, *Bronnen tot de bouwgeschiedenis van de Dom te Utrecht*, II, tweede stuk, *Rekeningen 1480/1481-1506/1507* (RPG, Grote serie CXXIX; 's-Gravenhage: M. Nijhoff, 1969, 918 blz.) en *idem, ibidem*, III, derde stuk, *Rekeningen 1507/1508-1528/1529* (RGP, Grote serie CLV; 's-Gravenhage: M. Nijhoff, 1976, 851 blz.).

In 1946 verscheen het eerste deel van de rekeningen van de Dom over de jaren 1395-1480, uitgegeven door Tenhaeff. Daaraan vooraf had eigenlijk moeten gaan een deel met het *cartularium* van de Dom-fabriek, waarna de zaak zou worden afgesloten met een uitvoerige afzonderlijk te verschijnen Inleiding, die tevens de bouwgeschiedenis van de Utrechtse Dom zou brengen. Dit laatste deel zal wel niet meer nodig zijn, nu we voor de bouwgeschiedenis beschikken over de uitvoerige monografie van Haslinghuis en Peeters in 'De Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst'. Prof. Alberts toont zich ook sceptisch over de mogelijkheden het *cartularium* alsnog te publiceren. Het ziet er dus naar uit dat de bronnenpublicatie over de Utrechtse Dom met de twee hierboven genoemde delen voorlopig is afgesloten.

In de *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden*, II (1948) 129-131 heeft Dr. Ketner een uitvoerige recensie gepubliceerd van het deel dat door Tenhaeff bezorgd was. Door een of andere communicatiestoornis is in dit tijdschrift nog niets gezegd over de rekeningen van 1480-1507 die in 1969 verschenen zijn. Het lijkt een goede gelegenheid dit verzuim goed te maken door dit samen met het onlangs verschenen deel aan te kondigen. Men zal zich uit de inleiding van Tenhaeff herinneren, dat S. Muller Fzn. aanvankelijk instructie had gegeven om slechts van één jaar de rekening in extenso te publiceren en van de overige rekeningen slechts wat analecta te geven. Achteraf bleek dit geen goed plan te zijn, omdat ze niet alleen voor de eigenlijke bouwgeschiedenis van belang waren, maar men de gehele sociaal-organisatorische zijde van het bouwbedrijf kon leren kennen; bijvoorbeeld welke belemmeringen tot het trage tempo dwongen, wat de levensomstandigheden en de arbeidsvoorwaarden waren van de werklui. Met dit voor ogen vervaardigde Tenhaeff ook zijn tabellen in afdeling D, 'dat spoorboekje vol cijfers', dat van onschatbare waarde bleek voor de geschiedenis van lonen en prijzen en gaf hij vrij volledige excerpten uit alle rekeningen, met name ook uit de rubriek *exposita extraordinarie*, die doorgaans heel weinig met de eigenlijke bouwgeschiedenis te maken hadden, maar veel licht wierpen op de werkzaam-

10. Wanneer kroniekschrijvers over een 'heer van Lannoy', zonder nadere aanduiding, spreken, zullen zij niet Guillebert hebben bedoeld (xxi). De enige die tussen 1415 en 1493 voor genoemde titel in aanmerking kwam, was diens (achter) neef Jean.

heden en de interesses van het Domkapittel in de loop der geschiedenis. Door een zakelijk commentaar in cijfernoten werden deze en andere posten beter begrijpelijk gemaakt.

Alberts heeft de logische consequenties getrokken uit de wijze van uitgeven, die Tenhaeff had geïnaugureerd. In de twee door hem bezorgde delen zijn de rekeningen nagenoeg integraal afgedrukt. Het schijnt soms verspilling van duur papier omdat verschillende rubrieken van jaar tot jaar een grote stereotypie vertonen, maar is dit mijns inziens niet. Men weet immers nooit precies welke vragen de diverse gebruikers nu en in de toekomst aan dit soort bronnen zullen stellen. Delen in de RGP zijn niet bedoeld als eendagsvliegen; wat daarin wordt gewrocht is bestemd voor de eeuwigheid. Maar ik betreur het wel dat professor Alberts het zakelijk commentaar tot een verwaarloosbaar minimum heeft teruggebracht. Hij heeft aanvankelijk met zijn medewerkers in dit opzicht de traditie van Tenhaeff willen voortzetten en zij hebben ongeveer 1000 conceptnoten vervaardigd. Maar tijdens het werk bleek, dat niet alle reizen van bodes in verband gebracht konden worden met een concrete aanleiding, dat ook sommige andere posten iets raadselachtigs bleven houden en daarom werd besloten deze noten in portefeuille te houden, omdat men immers van de plicht tot zakelijk commentaar ontslagen was, nu volledige transcripties werden gepubliceerd. Vele posten, die geïsoleerd onverklaarbaar waren, bleken immers glashelder als men de moeite nam het geheel door te nemen. Ik zou willen, dat deze duizend noten toch maar opgenomen waren, want zeer weinigen zullen de moeite kunnen nemen om deze twee delen steeds maar weer door te nemen bij iedere kwestie, die rijst. Ik moet als recensent bekennen, dat ook ik daartoe de tijd niet heb kunnen vrijmaken. Dit soort rekeningen moet gebruikt worden voor heel verschillende soorten onderzoekingen, waarbij men niet mag vergen, dat voor iedere post, die van belang kan zijn, meteen maar alle desbetreffende literatuur kan worden doorgenomen, om nog maar niet te spreken van de 2500 bladzijden die deze rekeningen alles bij elkaar beslaan. Juist uit het feit, dat zelfs de bewerkers niet alles konden verklaren, blijkt, hoe moeilijk het is. Het is een illusie te verwachten, dat, als de bewerkers al falen, de gebruikers dan meer succes zullen hebben.

Natuurlijk heeft Uw recensent ijverig zitten lezen in deze machtig interessante documenten. In de jaren tussen 1480 en 1517 werd het schip van de kerk gebouwd, dat in 1674 is ingestort. Het zou in principe mogelijk moeten zijn, om uit deze rekeningen op te diepen wat er bij de bouw is misgegaan. Dat is natuurlijk niet gelukt, integendeel, er was doorgaans wel voldoende geld aanwezig, de rekeningen sloten minder vaak met een tekort dan vóór 1480; er bestond een goede organisatie voor de aankoop van bouwmaterialen, de werklieden bleven betrekkelijk lang in dienst en de kanunniken voerden een consciëntieus beheer. Wel werd er van juli tot september 1483 niet gewerkt omdat de stad toen belegerd werd door Maximiliaan, maar tijdens de roerige gebeurtenissen van de voorafgaande jaren, zo beeldend beschreven in het door Tenhaeff uitgegeven kroniekje, vond het werk rustig voortgang, al werd er nu en dan een bode gevangen genomen, die dan voor een losgeld moest worden vrijgekocht. Jan van Schaffelaar komt in deze rekeningen helaas niet voor.

De transcriptie van alle rekeningen was kennelijk reeds in 1965 voltooid, Haslinghuis en Peeters hebben haar tenminste kunnen gebruiken voor hun bovengenoemde monografie. Dr. C. A. Rutgers heeft een belangrijk deel van de transcriptie voor zijn rekening genomen. Ik kan de akribie van de bewerkers niet controleren, maar gezien hun reputatie zal die wel weinig te wensen over laten. De registers van deel II, tweede stuk zijn samengesteld door E. Roebroek, voor het derde stuk zal prof. Alberts dat zelf gedaan hebben. Tenhaeff had een, voor een deel in de RGP serie bescheiden, zakenregister opgenomen, dat evenwel juist door de overzichtelijkheid uitstekend bruikbaar bleek. In zijn delen heeft

Alberts de zakenregisters maar helemaal weggelaten, daar volledigheid hierbij niet te bereiken was en de goede gebruiker toch wel zou weten, waar hij bijvoorbeeld de spijkers zou kunnen vinden als hij alle desbetreffende posten zou willen verzamelen. Ik wil een goede onderzoeker zijn en geen spijkers op laag water zoeken, maar moet toch opmerken dat ook Tenhaeff geen apart lemma 'spijkers' heeft opgenomen, maar wel heel interessante verwijzingen naar bijvoorbeeld spelen op kerkelijke feestdagen en een heel overzichtelijke opgave van alle vermelde prijzen van diverse soorten spijkers. Evenals bij de annotatie betreurt ik dat de bewerker hier weer een al te radicale oplossing verkiest, door de gebruikers alle hulp te ontzeggen, als de optimale hulp niet mogelijk blijkt.

Gebruikers van Tenhaeffs uitgave zullen zich met plezier zijn heldere inleiding herinneren, waarin zelfs zo vaak een humor doorklonk die we bij dit onderwerp niet direct zouden verwachten. De inleidingen van prof. Alberts mochten natuurlijk korter zijn, omdat ze in veel gevallen naar Tenhaeff konden verwijzen. Toch zou het wel nuttig zijn geweest als de bijzonder instructieve uiteenzettingen over het geldwezen ook waren doorgetrokken voor de jaren 1480-1528. Ik mis de competentie om uit te maken of de beroering in het geldwezen omstreeks 1490 veel gevolgen heeft gehad voor onze rekeningen, maar had het wel graag willen weten. Bijzonder dankbaar daarentegen ben ik voor de tabellen met loonen en prijscijfers en de overzichten van de opbrengsten der diverse rekeningen, ongeveer zoals Tenhaeff ze ook gegeven had. Ze zijn van onschatbare waarde voor de economische geschiedenis.

Samenvattend meen ik te mogen concluderen, dat deze uitgave die van Tenhaeff overtreft doordat de rekeningen integraal zijn uitgegeven, maar dat de samenstellers aan de gebruikers wat minder hulpmiddelen hebben verschaft om de hierin vervatte gegevens snel te interpreteren. Dit neemt niet weg, dat in deze drie delen uitermate waardevolle bronnen toegankelijk zijn gemaakt, waarvoor alle historici in Nederland dankbaar mogen zijn.

H. P. H. Jansen

H. Wansink, *Politieke wetenschappen aan de Leidse universiteit 1575 - ±1650* (Proefschrift Utrecht; Utrecht, 1975, offset).

Geschiedenis van de wetenschappen is een boeiend en veelzijdig, maar zeker geen eenvoudig onderwerp van studie. Omdat iedere tijd een eigen indeling van de wetenschappen kent en de grenzen tussen de verschillende vakken nogal eens verschoven zijn, loopt men bij de bestudering van een bepaald vraagstuk een grote kans om ongemerkt verstrikt te raken in de eigensoortige problematiek van een geheel andere discipline.

Wansink heeft het zich wat de keuze van zijn onderwerp betreft dubbel moeilijk gemaakt: de plaats van de *politica* in het raam van de wetenschappen was ook voor de beoefenaars in het door de auteur gekozen tijdvak een omstrede zaak. Het grote aantal wetenschappen waarmee de *politica* raakvlakken had, blijkt overduidelijk uit de tendenties die Wansink zelf in de *politica* onderscheidt: de filologisch-historische, de ethische, de juridische en de theologische traditie. De auteur heeft zich in grote lijnen beperkt tot de eerste en de tweede benaderingswijze (nader aangeduid als 'echte' *politica*). Over de juistheid van deze indeling kan men overigens van mening verschillen.

Aan de behandeling van het eigenlijke onderwerp gaat een forse aanloop vooraf. In de twee inleidende hoofdstukken komen achtereenvolgens de plaats van handeling - Leiden als mode-universiteit in de eerste helft van de zeventiende eeuw - en de voorgeschiedenis van het onderwerp - de middeleeuwse opvattingen over de *artes liberales* en meer in het